

Universiteit
Leiden

The Netherlands

**Voorbeeldige voorouders : graven naar de
ideeënwereld van prehistorische
boerengemeenschappen**

Fokkens, H.

Citation

Fokkens, H. (2005). *Voorbeeldige voorouders : graven naar de ideeënwereld van prehistorische boerengemeenschappen*. Leiden University, Faculty of Archaeology. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4287>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4287>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Voorbeeldige voorouders

graven naar de ideeënwereld van prehistorische boerengemeenschappen

Rede uitgesproken door:

Prof. dr. H. Fokkens

bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar
op het gebied van de Europese Prehistorie
aan de Universiteit Leiden
op 15 november 2005

Mijnheer de rector magnificus, zeer gewaardeerde toehoorders,

Er is op dit moment een soms felle discussie gaande over de rol van de universitaire archeologie in het huidige bestel. De laatste jaren heeft door invoering van het verdrag van Valetta de archeologie een enorme vlucht genomen. Het principe dat de verstoorder betaalt, heeft de hoeveelheid werk sterk doen toenemen. Het aantal mensen dat werkzaam is in de sector, is in korte tijd bijna verviervoudigd tot meer dan 1000. Maar tegelijkertijd is het aantal archeologen dat bij Universiteiten is aangesteld sterk gedaald. Met ruim dertig beoefenaars in vaste dienst maakt zij nog maar zo'n 3 procent van de totale sector uit.

Daarmee is duidelijk dat de academici veruit in de minderheid zijn ten opzichte van degenen die werken in de Archeologische Monumentenzorg. En velen vinden dat daarmee de bakens ook zijn verzet, dat de rol van de Universiteiten is veranderd. Mijn collega Bazelmans betoogde kortgeleden in zijn oratie dat erfgoedzorg een belangrijke maatschappelijke waarde is, en van elke samenleving het eerste doel moet zijn, dus ook van de universitaire archeologie. Hij vraagt de wetenschappelijke archeologie daarom nadrukkelijk zich daarop te richten, en om niet uitsluitend vorm te geven aan een eigen onderzoeksagenda en niet alleen verantwoording af te leggen aan de eigen academische gemeenschap.¹

De discussie over de relatie tussen Universiteit en samenleving wordt ook *binnen* de Universiteit gevoerd. De Leidse Universiteit heeft haar beleid vorm gegeven in plannen als 'Koersen op Kwaliteit', 'Kiezen voor Talent' en recent nog in 'Met wetenschap naar meerwaarde'. De ambities zijn duidelijk: de Universiteit vraagt van ons dat we het onderzoek internationaal oriënteren en dat we daarin toonaangevend zijn. Fundamenteel onderzoek staat centraal en wetenschappelijke nieuwsgierigheid en gedrevenheid moeten bepalend zijn voor het klimaat binnen de Universiteit. Onderzoek, en daaraan gekoppeld onderwijs, zijn daarbij de eerste twee hoofdtaken. Maar ook het Leidse college ziet directe kennisoverdracht naar de samenleving als een belangrijke taak. Ze beschouwt dat als de derde hoofdtak.²

Onder verwijzing naar dit krachtenveld tussen Universiteit en maatschappij wil ik vandaag laten zien met welke soort vraagstukken ik mij bezig houd, hoe ik die benader, en hoe ik denk dat kennisoverdracht naar en kennisuitwisseling met de maatschappij kan plaatsvinden. Ik wil alvast vooropstellen dat ik daarbij uitga van de autonome positie van de academie, van een eigen verantwoordelijkheid voor zowel onderzoek als onderwijs. Erfgoedzorg is weliswaar van elke samenleving een belangrijke maatschappelijke waarde, dat ben ik met Bazelmans eens, maar het is niet het *hoofdoel* van de universitaire archeologie.

Mijn onderzoek concentreert zich vooral op het Laat-Neolithicum en de Bronstijd van Noordwest-Europa, het tijdvak tussen 3000 en 800 voor Christus. We hebben dan in onze streken te maken met kleinschalige boerengemeenschappen, kleinschalig omdat er nog geen steden waren, en zelfs nauwelijks dorpen, geen markteconomie, geen centraal bestuur of leger, en ook nog geen Universiteit!

Het Nederlandse onderzoek naar dit soort gemeenschappen staat in het middelpunt van internationale belangstelling. Dat komt enerzijds door onze lange traditie in grootschalig nederzettingsonderzoek, anderzijds door de manier waarop wij de gegevens daaruit gebruiken voor wetenschappelijke analyses. Het Maaskantproject, waaraan ik sinds 1986 leiding geef, is daarvan een mooi voorbeeld.³ In het kader van dat project begeleiden we al dertig jaar de nieuwbouwplannen in een groot gebied rond de stad Oss. We doen dat door de bouwterreinen eerst te verkennen en daarna gericht opgravingen uit te voeren. Het doel van dat onderzoek is om een samenhangend beeld op te bouwen van het cultuurlandschap uit het verleden, en van de veranderingen daarin.

Traditioneel richt dergelijk onderzoek zich vooral op de relatief goed herkenbare sporen van nederzettingen of grafvelden. De gangbare onderzoeksmethoden zijn daarop ook afgestemd. Zo wordt voorafgaand aan bouwplannen, onder meer door middel van booronderzoek, vastgesteld waar vindplaatsen lagen. Op die manier ontdek je vooral vindplaatsen die door hun vondstrijksdom of door grondlagen herkenbaar zijn. Maar, er zijn ook heel veel vindplaatsen die nauwelijks vondsten opleveren en de meeste hebben geen herkenbare grondlagen. Die sites vindt je op die manier niet en daarom passen wij een andere onderzoeksmethode toe. Wij leggen op regelmatige afstanden van elkaar smalle verkenningssleuven aan en op die manier krijgen we inzicht in plaatsen waar sporen zijn geconcentreerd, maar ook wat zich afspeelt in de relatief lege gebieden daartussen.

Waarom is dat belangrijk? Ik ben er van overtuigd dat alle delen van het landschap, dus ook dat wat wij natuurgebied zouden noemen, een plaats hadden in de ideeënwereld van prehistorische samenlevingen. Als je die goed wilt bestuderen, moet je dus alles onderzoeken, niet alleen de nederzettingen of de grafvelden, maar ook de ruimtes daartussen. Die overtuiging is enerzijds ingegeven door de archeologische gegevens zelf, bijvoorbeeld door deposities op natuurlijke plaatsen buiten nederzettingen.

Maar, ze is ook geïnspireerd door studies van niet-moderne samenlevingen. Zo is voor ons het cultuurlandschap min of meer synoniem met de bebouwde en ingerichte omgeving, en natuur alles dat daar buiten ligt. Maar in niet-moderne samenlevingen is wat wij natuur zouden noemen, vaak een integraal onderdeel van de ideeënwereld.⁴ Dieren, bomen en planten worden voorgesteld als personen, als incarnaties

van voorouders, of als goden. De plaatsen waar bepaalde planten of bomen voorkomen, of waar water uit de grond komt, vormen zo een belangrijk onderdeel van de samenleving! Velen van u kennen waarschijnlijk wel de Australische *songlines*. Dat zijn paden die dwars door Australië lopen en waarlangs door verhalen en liederen allerlei natuurlijke verschijnselen worden verbonden met de ontstaansgeschiedenis van land en het volk, met de *dreamtime*.⁵ De voorouders, die als dieren worden voorgesteld, spelen zo een belangrijke rol in de verhalen over het ontstaan van bepaalde natuurlijke formaties, zoals de bekende Ayers Rock. Maar ook wordt op die manier kennis doorgegeven over manieren om in de woestijn te overleven; de soort kennis waar survivalprogramma's op *discovery channel* mee worden gevoed.

Natuurlijke plaatsen, maar ook sporen uit het verleden, zijn zo het middelpunt van verhalen en rituelen die men eeuwenlang op dezelfde plaats uitvoert. Soms veranderen de ideeënwereld en de bijbehorende rituele tradities zelfs volledig, maar de locaties waar ze plaats vinden niet. Voorbeelden daarvan vinden we zelfs nog in onze westerse samenleving. Zo bestaan er in Ierland verschillende heilige bronnen, vaak met oude bomen ernaast, die al eeuwen lang regelmatig door de lokale bevolking worden bezocht. Van oorsprong zijn het plaatsen die in de voor-christelijke tijd al van betekenis waren. Daarna hebben ze door wijding aan een heilige een hernieuwde betekenis gekregen als pelgrimsoord. Een bron bij Ballyvourney bijvoorbeeld is gewijd aan de heilige St. Gobnet. Jaarlijks, op 21 februari, wordt zij bezocht door zieken die genezing wensen en een geldstuk in de bron gooien. Die geldstukken zijn voor iedereen zichtbaar, maar worden niet beroerd omdat men gelooft dat de ziekte dan overgaat op de nieuwe eigenaar. De boom die er naast staat wordt gezien als een verbinding met het hiernamaals. Men hangt er kledingstukken of andere tekenen van overledenen in om St. Gobnet te vragen voor hen te zorgen.⁶

We moeten natuurlijk niet proberen dergelijke moderne parallellen letterlijk te vertalen naar de prehistorie. Ik gebruik ze alleen als bron voor inspiratie. Ze zetten je aan het denken over de verschillende lagen van betekenissen die aanwezig kunnen zijn, en waarvan wij ons niet of nauwelijks bewust meer zijn. Betekenissen die in andere samenlevingen de kern van het bestaan kunnen zijn. Vanuit dat perspectief proberen we ook in het kader van het Maaskantproject inzicht te krijgen in de ideeënwereld van prehistorische boerengemeenschappen.

Voor een concreet voorbeeld neem ik u mee naar het noordelijk deel van de stad Oss waarvan we het prehistorisch cultuurlandschap vrij nauwkeurig kennen. Met onderbrekingen van soms lange perioden was dit gebied van de Bronstijd tot aan de Romeinse tijd bewoond. We vermoeden dat er in de veertiende eeuw voor Christus twee boerenerven lagen op een paar honderd meter afstand van elkaar. Een soort Noord-Oostpolderachtige spreiding van erven dus.⁷

Ze hadden een oppervlak van ongeveer 50 bij 50 meter en waren omgeven door keurige hekken van vlechtwerk. Ertussen lagen akkers en waterputten en er stonden heren en der wat bomen en bosjes. Ten zuiden van de erven lagen de dichtbeboste zandgronden, ten noorden ervan ging het zandgebied langzaam over in de riviervlakte van de Maas. Die erven waren een of twee generaties lang bewoond en werden daarna verlaten. Men verhuisde vermoedelijk maar een paar honderd meter verder naar het noorden, maar de nieuwe woonplaatsen hebben we nog niet kunnen lokaliseren omdat ze in een gebied liggen dat buiten de bebouwing van de stad Oss valt, en dus niet hoeft te worden onderzocht.

Pas vier tot vijf eeuwen later, tussen 900 en 800 voor Christus, worden er weer een paar erven in hetzelfde gebied aangelegd. Wat dan opvalt is dat twee van de al lang geleden verlaten erven uit de Bronstijd opnieuw worden gebruikt. Waterputten worden opnieuw uitgegraven en ter plaatse van het oude erf bouwt men een nieuwe boerderij. Dat zou natuurlijk toeval kunnen zijn, maar het is op zijn minst merkwaardig dat men in een open terrein, 400 jaar later, weer precies op de plek van het oude erf een nieuw huis bouwt.

Ik ga er van uit dat men op de een of andere manier wist dat dit oude huisplaatsen waren, of in ieder geval plaatsen die met de het verleden waren verbonden, zelfs zonder dat er nog huizen of waterputten zichtbaar waren. Dat klinkt misschien ongeloofwaardig, maar etnografisch zijn daarvan vele voorbeelden bekend. Orale tradities, mythevorming rond bepaalde plaatsen in het landschap, een andere vegetatie, een andere grondstructuur, of herkenbare resten in de vorm van steenconcentraties, aardewerkscherven of perceelvormen spelen daarbij een rol. Ik denk dat in de Bronstijd en de IJzertijd sporen uit het verleden met respect werden behandeld, misschien niet zozeer uit eerbied voor de historische bewoners, als wel als tekenen van de aanwezigheid van voorouders in meer algemene zin.

Waarom denk ik daarbij aan voorouders? Uit etnografische studies weten we dat in samenlevingen waarin er geen formeel grondbezit bestaat, zoals we dat ook voor de prehistorie aannemen, de voorouders vaak als de eigenaren van de grond worden gezien.⁸ Respect en zorg voor de voorouders zijn daarom belangrijk om het voortbestaan van de lokale gemeenschap veilig te stellen. Oude woonplaatsen, en grafmonumenten, maar ook natuurlijke plaatsen, spelen daarin haast als vanzelfsprekend een sleutelrol. Dat betekent dat de bouw van een huis en het verlaten daarvan, maar ook het begraven van een dode en het opwerpen van een grafheuvel over het graf, kunnen worden opgevat als belangrijke stadia in het creëren van een voorouderlijk landschap. Zowel grafmonumenten als bewoonde en verlaten woonplaatsen zijn daarmee locaties waaraan een gemeenschap een deel van haar identiteit ontleent.

Dat blijkt onder andere ook uit het gegeven dat grafheuvels uit het Laat-Neolithicum en de Bronstijd eeuwenlang onaangetast bleven, en dat ze steeds opnieuw voor begravingen werden gebruikt. Een goed voorbeeld daarvan is het grafveld Vorstengraf-Zevenbergen dat we de afgelopen jaren in samenwerking met ArchOL BV ten zuiden van Oss onderzochten.⁹ In dat grafveld (figuur 1) lag een achttal grafheuvels uit het Neolithicum en de Bronstijd. Een aantal van de heuvels was in de Bronstijd een of meer malen opnieuw gebruikt door in de bestaande heuvel een nieuw graf aan te leggen en daaroverheen nieuwe lagen plaggen op te werpen.

Het gaat in totaal maar om heel weinig graven, want voor de periode van 2200 tot 700 voor Christus hebben we niet meer dan 15 tot 20 momenten van gebruik kunnen vaststellen. Met andere woorden gemiddeld eens in de 100 jaar werd er een dode begraven. Dat betekent dat beslist niet iedereen die dood ging in dit grafveld werd bijgezet. Hoewel er dus soms generaties lang niemand in het grafveld werd begraven, werden de oude grafheuvels toch steeds gerespecteerd, en werd het heideveld waarin ze lagen nooit ontgonnen.

Omdat we er ook bij grafveldonderzoek van uitgaan dat de gebieden tussen de monumenten van even grote betekenis zijn geweest als de monumenten zelf, hebben we niet alleen de grafheuvels opgegraven, maar ook de ruimte daartussen verkend. Tot onze verrassing ontdekten we een aantal lange rijen van grote zware palen, geassocieerd met kleine rechthoekige bouwsels. Het is duidelijk dat ze na aanleg van de grafheuvels zijn opgericht, misschien wel voorafgaand aan een periode van heroriëntatie. Maar wat de betekenis ook moge zijn, ze getuigen van rituelen die in en om het grafveld plaatsvonden zonder dat ze direct met één bepaalde begraving in verband gebracht kunnen worden. Ik denk dat we ook in dit geval verering van de voorouders als een onderdeel van de verklaring moeten zien.

De laatste gebruiksfase van het grafveld dateert uit de Vroege IJzertijd, rond 600 voor Christus. Men heeft er toen enkele generaties lang doden begraven. In die tijd werden de doden gecremeerd en, al dan niet in een urn, begraven en bedekt door een meestal lage en kleine heuvel. We gaan er van uit dat in de Vroege IJzertijd wel vrijwel elke dode een laatste rustplaats in het urnenveld kreeg. Daarom treffen we nu een groot aantal resten van kleine grafheuveltjes aan en af en toe een paar monumentale heuvels.

Maar men wierp niet alleen nieuwe grafheuvels op, de oude bronstijdgrafheuvels werden ook in die tijd opnieuw gebruikt om er urnen in te begraven. Het is vanuit dat perspectief beslist geen toeval dat het zogenaamde vorstengraf van Oss (figuur 2), dat al meer dan zestig jaar geleden in hetzelfde grafveld ontdekt is, ook ingegraven bleek te zijn in een oudere grafheuvel.

Het graf ontleent de titel *vorstengraf* vooral aan de aanwezigheid van het unieke zwaard, waarvan het gevest met goud beslagen is.¹⁰ Het is in de Lage Landen het rijk-

ste en beroemdste graf uit de Vroege IJzertijd, al zou je in plaats van een vorst, misschien beter over een handige en invloedrijke ondernemer kunnen spreken. In ieder geval is het duidelijk dat het gaat om een vooraanstaand persoon, iemand die was voorbestemd een belangrijke voorouder te worden. We moeten er daarom van uitgaan dat het een bewuste keuze was om het graf van deze persoon in een al bestaande grafheuvel aan te leggen. En niet zo maar een willekeurige heuvel, maar een die door de aanleg van een palenrij er naar toe het middelpunt van rituelen was geworden. Bij aanleg van het vorstengraf lijkt het graf van de voorouder te zijn gerespecteerd, want de nieuwe grafkuil is niet in het centrum van de oude heuvel ingegraven, maar een paar meter daarvandaan. Tenslotte werden het graf van de vorst en de bronstijdheuvel helemaal bedekt door dikke lagen heideplaggen totdat een nieuwe heuvel was ontstaan die met een doorsnee van maar liefst 53 meter verreweg de grootste in onze streken was. Het lijkt er op dat de begraving bij de voorouders op deze manier werd gebruikt om de belangrijke positie van de vorst van Oss extra kracht bij te zetten.

Zo ziet u we hoe we grootschalig nederzettings- en grafveldenonderzoek niet alleen kunnen gebruiken om de bewoningsgeschiedenis van een bepaalde streek te reconstrueren, maar ook om iets te weten te komen over de kosmologie van gemeenschappen uit het verleden. Ik heb in dit voorbeeld vastgesteld dat voorouders belangrijk waren voor de samenleving en zij staan daarom ook centraal in het tweede voorbeeld dat ik u van mijn onderzoek wil geven. We kijken daarvoor opnieuw naar grafheuvels; nu niet naar hun plaats in het landschap, maar naar de *grafgiften*. In veel perioden van de Prehistorie was men gewoon allerlei voorwerpen aan de doden mee te geven. Wij vinden daarvan doorgaans alleen de objecten van steen of metaal terug, en we moeten beseffen dat we daarmee waarschijnlijk maar een heel klein percentage zien van de werkelijke uitrusting van de dode.

Mijn voorbeeld betreft grafmonumenten uit het Laat-Neolithicum en de Vroege Bronstijd, een periode van ongeveer 2900 tot 1800 voor Christus. We spreken dan meestal over de bekerculturen omdat vrijwel elk graf één of meer uitbundig versierde aardewerken potten bevatte, de zogenaamde bekers.

Wat komt er uit deze graven? Behalve bekers, ook strijdhamers, vuurstenen of koperen dolken, pijlpunten en andere boogschuttersattributen, stenen bijlen, priemen, vuurstenen werktuigjes, benen artefacten, soms smidswerktuigen, kralen en knopen van barnsteen en git, wilde-zwijnantanden en zelfs gouden voorwerpen (figuur 3).¹¹ Met andere woorden: een zeer uitgebreid assortiment dat maar in weinig perioden van de Prehistorie wordt geëvenaard.

De graven bevinden zich centraal onder een grafheuvel van 10 tot 20 meter in doorsnee en één tot anderhalve meter hoog. Ze liggen verspreid in het landschap of soms in kleine groepjes van 5 tot 10 heuvels bij elkaar zodat het op een echte begraafplaats

lijkt. Maar ik rekende u al voor dat bijvoorbeeld in Oss gemiddeld maar één grafheuvel per eeuw werd aangelegd. Dat is inderdaad het gemiddelde, maar als we uitgaan van herhaalde korte perioden van gebruik, gaat het waarschijnlijk om één of hooguit twee heuvelperioden per generatie. Het kan dus niet anders of onder die grafheuvels ligt maar een kleine selectie van de bevolking begraven, waarschijnlijk niet meer dan 5%.

Als het maar om een selectie gaat, wie waren dat dan? Voor het antwoord op die vraag verwijst vrijwel iedereen naar het exclusieve karakter van het heuvelgraf en naar de relatief uitbundige en vaak exotische grafgiften. De laatste spelen een belangrijke rol in die interpretatie, want het gaat in veel gevallen om objecten die men lokaal niet heeft kunnen krijgen, die geïmporteerd moesten worden uit verre streken, en dus niet voor iedereen toegankelijk waren. Het gaat met andere woorden om schaarse goederen waaraan de eigenaar prestige kon ontleen.

Vergelijkt u het maar met *bling bling* van de hip-hop-cultuur. Als u niet weet wat dat is, typt u dan vanavond eens *iced out gear* in Google in en dan krijgt u een fantastische collectie juwelen te zien, van hondenpenningen tot gouden horloges. Hoe meer en hoe duurder glinsterdingen men draagt, des te meer prestige heeft de drager. Vooral naar spullen die herkenbaar in bijvoorbeeld New Orleans zijn gekocht, waar *bling bling* is ontstaan, wordt met bewondering gekeken. *Bling bling* uit Amerika levert dus status op, maar uiteraard wel alleen in de groep mensen die het kan herkennen.

Op een vergelijkbare manier interpreteert men de grafgiften van de bekerculturen als prestigieuze voorwerpen, en hun dragers dus als personen met prestige.¹² Het selectieve karakter van de bekergraven is vanuit die benadering verklaarbaar door aan te nemen dat het gaat om invloedrijke personen, om hoofdmannen. Vooral als u bedenkt dat in Noordwest-Europa klokbekegraven geassocieerd zijn met het eerste voorkomen van metaal in de prehistorie, is die gedachte niet zo vreemd.

Doorgaans wordt deze benadering aangeduid als het prestigegoederenmodel. Prestige wordt daarbij door de meeste collega's ook verbonden met politiek leiderschap.¹³ Zij bekijken het verleden dus door een tamelijk moderne politiek-economische bril. Vanuit hun perspectief is de competitie om leiderschap een alles doordringend aspect van laatneolithische en vooral ook bronstijdsamenlevingen.

Ik zal mij hier nu niet verliezen in een theoretische analyse van deze opvattingen, maar omdat ik mijn studenten altijd voorhoud nooit iets te geloven zonder dat je de theorie op de achtergrond kent, wil ik u toch iets van de achterliggende gedachten vertellen. De wortels ervan liggen in het neo-evolutionisme, een stroming die in de jaren zeventig van de vorige eeuw onder archeologen en antropologen vooral werd gedragen door Marxistisch georiënteerde onderzoekers.¹⁴ Haast per definitie gaat een

dergelijke benadering voorbij aan aspecten die **niet** met machtsverhoudingen te maken hebben. Bij Marx en Engels is het ontstaan van bezit in dat opzicht een keerpunt. Als bezit zijn intrede doet kun je een kapitalistisch perspectief hanteren. Het prestigegoederenmodel is daarvan een voorbeeld.

Maar is het wel verantwoord om samenlevingen uit het verleden naar een dergelijk model te interpreteren? Er zijn antropologen die daar heel anders over denken, en ook in Leiden plaatsen we daar vraagtekens bij. Daarom zijn we begonnen om vanuit andere theoretische uitgangspunten de beschikbare gegevens opnieuw te analyseren. Zo heb ik in het vorig studiejaar met een aantal Master-studenten de graven van de klokbekercultuur in verschillende landen van Noordwest-Europa bestudeerd. Iedere student had tot taak in een ander land de variatiebreedte aan grafgiften te onderzoeken. De conclusie van het onderzoek was opmerkelijk: de graven zijn weliswaar verschillend van inhoud, maar kennen toch een grote mate van standaardisatie. Men kan een viertal categorieën onderscheiden: *aardewerk* of wel voorwerpen die met voedsel en drank geassocieerd zijn, *wapens*, zoals strijdhamers, dolken en boogschuttersuitrustingen, *werktuigen*, zoals smidswerktuigen en vuurstenen, en tenslotte *versierselen*, zoals zwijnantanden, kralen, en gouden voorwerpen. Binnen die categorieën is sprake van een vast repertoire aan grafgiften waarvan nauwelijks wordt afgeweken. Vrijwel nooit komt men dat hele repertoire in een graf tegen, doorgaans gaat het om een selectie daaruit. Opvallend is bovendien dat behalve van aardewerk en pijlpunten er zelden meer dan één exemplaar van een bepaald type object is meegegeven. De doden, en dat zijn doorgaans volwassen mannen of vrouwen, zijn allemaal op een vergelijkbare manier behandeld. Ze zijn vrijwel zonder uitzondering in hurkhouding op de zij begraven met het hoofd in een bepaalde richting. Mannen en vrouwen werden daarbij consequent verschillend georiënteerd neergelegd. Dit patroon blijft ongeveer 1000 jaar vrijwel onveranderd.

Dit alles spreekt eigenlijk een exclusieve rol van de grafgiften als prestigieuze statusobjecten tegen. Als het bij de grafgiften in bekergraven inderdaad om graven van invloedrijke hoofdmannen zou gaan, en als het grafritueel een afspiegeling zou zijn van competitie om politieke invloed, dan zou je verwachten dat er flinke onderlinge verschillen waren in aantallen en soorten grafgiften, zowel per regio als per periode. Maar dat is helemaal niet het geval. In plaats daarvan hebben we te maken met een stabiele traditie die in hele grote delen van Europa volgens een vast patroon werd toegepast. Op zijn minst betekent dit dat het prestigegoederenmodel niet alles verklaart. Grafgiften van de bekerculturen hadden dus naar mijn mening niet alleen, of misschien zelfs wel heel weinig, met rijkdom, invloed of persoonlijk prestige te maken.

Wat is er dan wel aan de hand? Ik denk dat we voor een verklaring veeleer moeten kijken naar niet-moderne samenlevingen dan naar de politiek-economische aspecten van de moderne kapitalistische wereld. Niet dat in niet-moderne samenlevingen

totaal andere mechanismen werken dan bij ons, maar de accenten liggen anders. Zo betekent in westerse samenlevingen het begraven van een dode niet meer dan het opwerpen van een graf voor een dierbaar persoon. Veel langer dan een of twee generaties bestaan dergelijke graven vaak niet. Maar in niet-moderne samenlevingen is het grafritueel vaak ingericht als een overgangsritueel dat de dode transformeert tot een voorouder.¹⁵ Als dat ook gold voor de doden die in het Laat-Neolithicum onder een grafheuvel begraven werden, mogen we verwachten dat de handelingen die werden uitgevoerd, ook de selectie van grafgiften, volgens een traditioneel bepaald vast patroon verliepen. De voorouder had immers een belangrijke taak. Hij moest daarvoor goed toegerust zijn en voldoen aan een ideaal beeld van een goed persoon.¹⁶

We kunnen ook verwachten dat de keuze van grafgiften samenhangt met de eigenschappen van de geïdealiseerde voorouder, met andere woorden met belangrijke waarden en normen in de samenleving. Zo zijn er in de grafheuvelgraven geen voorwerpen aan te treffen die het leven van alledag weerspiegelen, zoals werktuigen van het boerenbedrijf of visgerei. In plaats daarvan zien we bijvoorbeeld de categorie wapens, waarvan we mogen aannemen dat zij nu juist niet tot de dagelijkse uitrusting behoorden. Ik zie dat als een aanwijzing voor de veronderstelling dat krijgshaftigheid een van de centrale waarden van de laatneolithische samenleving was. Net als dat later ook in de Bronstijd het geval was.¹⁷

Maar met die uitspraak heb ik een belangrijke stap in de redenatie overgeslagen, want ongetwijfeld vraagt u zich nu af hoe voorwerpen waarden en normen kunnen symboliseren. Dat ze prestige kunnen uitstralen hebben we al gezien, maar waarden is toch iets anders. Voor het begrip daarvan verwijs ik opnieuw naar de studie van niet-moderne samenlevingen en dan vooral naar de theorie van de geschenkenuitwisseling zoals die in het eerste kwart van de vorige eeuw ontwikkeld is. Belangrijk daarin is nog steeds het werk van Marcel Mauss, wiens *'Essai sur le don'* als een van de belangrijkste menswetenschappelijke teksten van de twintigste eeuw wordt beschouwd.¹⁸ Mauss betoogt dat in niet-moderne samenlevingen uitwisseling niet in de eerste plaats een economische, maar een sociale en morele handeling is.

Centraal in zijn denken staat de idee dat waarde door uitwisseling tot stand komt. Dat principe kennen we ook in de moderne kapitalistische samenleving nog, bijvoorbeeld bij het uitwisselingsritueel van trouwringen. Die ringen hebben natuurlijk een bepaalde geldelijke waarde, maar de werkelijke waarde komt pas tot stand komt door de uitwisseling tijdens de huwelijksplechtigheid. De ringen worden daardoor onlosmakelijk verbonden met de persoon en tegelijkertijd met de gever, de echtgenoot. Ze zijn daarmee het symbool van een belangrijke waarde voor onze samenleving, het gezin, en van echtelijke trouw.

Zelfs de plechtigheid waarvan u nu getuige bent, is, althans in zijn oorspronkelijke vorm, een uitstekend voorbeeld van een uitwisselingsplechtigheid. In ruil voor het *ius promovendi*, het promotierecht, verplicht ik mij om me volledig in te zetten voor de Universiteit. Ik heb daarvoor zelfs een eed afgelegd. De toga is van mijn nieuwe waardigheid het symbool, maar ze heeft alleen in een bepaalde context waarde. Als ik me zo uitgedost in de supermarkt zou vertonen zou ik voor gek versleten worden. Het is wel een symbool dat, net als de trouwring, voor iedereen herkenbaar is en op een vergelijkbare manier wordt geïnterpreteerd.

Daarmee keer ik terug naar de graven van de bekerculturen en de grafgiften die daarin liggen. Ik vermoed dat een groot deel van die voorwerpen, bijvoorbeeld de exotische wapens, tijdens uitwisselingsplechtigheden aan de eigenaars zijn gegeven.¹⁹ Het is heel goed mogelijk dat de eigenaar van een strijdhamer hem op zijn zestiende tijdens de initiatieplechtigheid tot man van zijn vader heeft gekregen, in het bijzijn van de hele gemeenschap. De strijdhamer werd *door* die plechtigheid een voorwerp van waarde dat onlosmakelijk verbonden was met de rechten en de plichten die de gemeenschap er mee associeerde. De eigenaar had de morele plicht zich daaraan te houden.

Ik vermoed dat aan de doden die tot voorouders werden getransformeerd juist de voorwerpen werden meegegeven die door dit soort uitwisselingsplechtigheden waren verkregen. Ze zijn als het ware een reïficatie van waarden die een persoon tijdens zijn leven, en in de dood als voorouder tot een waardevol lid van de gemeenschap maakten.

Deze alternatieve benadering belicht een aantal zaken die het prestigegoederenmodel buiten beschouwing laat. De theorie van de geschenkuitwisseling verklaart enerzijds de standaardisatie van de grafgiften, die we met het ideaalbeeld van de goede voorouder verbonden. Anderzijds verklaart het ook de onwrikbaarheid van de traditie. De transformatie van belangrijke doden tot vooraanstaande voorouders was een plechtigheid die maar af en toe voorkwam en daarbij hanteerde men steeds weer de van oudsher overgeleverde gebruiken.

Ik heb u twee voorbeelden laten zien van mijn onderzoek. In geen van de twee onderwerpen is de agenda bepaald door de zorg voor erfgoed, maar door wetenschappelijke nieuwsgierigheid. We zijn daardoor nieuwe soorten gegevens op het spoor gekomen en we hebben dimensies van de samenleving verkend die tot nu toe veelal onbelicht bleven. Ik zie *dat* juist als het belang van de academisch archeologie. Door wetenschappelijke nieuwsgierigheid zijn we in staat om nieuwe verklaringen te vinden en nieuwe onderzoeksmethoden te ontwikkelen.

De resultaten van dergelijk fundamenteel onderzoek worden in mijn optiek in de eerste plaats via de opleiding aan de samenleving overgedragen. De academische archeologie heeft tot taak om innovatief en grensverleggend onderzoek uit te voeren en om studenten op te leiden tot kritische wetenschappers. Zouden we dat niet doen, zouden

we ze *alleen* maar opleiden in technische vaardigheden en beleidsarcheologie, dan is mijns inziens de archeologie ten dode opgeschreven.²⁰ Dat zou op den duur betekenen dat de kennis die we hebben en de theoretische achtergronden daarvan niet meer worden vernieuwd. Dan blijft het bij steeds maar meer van hetzelfde.

Via goed opgeleide studenten kunnen we dus ideeën met de samenleving uitwisselen, maar natuurlijk ook rechtstreeks, door het publiceren van onderzoeksgegevens en door het organiseren van symposia. Dat laatste is belangrijk, want er moet niet alleen sprake zijn van kennisoverdracht, ook van kennisuitwisseling. Samenwerking tussen Universiteit en bedrijfsleven, zoals we dat hier in Leiden ook doen in het Oogst van Malta-project *living in a dynamic cultural landscape*, zie ik daarom als een mogelijkheid die gewenst is en steeds vaker voor zal komen.

Aan het einde van mijn rede gekomen dank ik het College van Bestuur, het bestuur van de Faculteit der Archeologie en allen die aan de totstandkoming van de benoeming hebben bijgedragen.

Beste collegae van de sectie Europese Prehistorie. Wat voor andere bedrijven de koffiepauzes zijn, zijn voor ons de lunches. We discussiëren dan soms eindeloos over benaderingen van het vak, het onderwijs en het onderzoek, maar ook over de kinderen en over van alles en nog wat, gelukkig zelden of nooit over voetbal. Zonder die dagelijkse discussies zou het denk ik moeilijk zijn het klimaat van wetenschappelijke nieuwsgierigheid en gedrevenheid dat de Universiteit van ons verwacht vol te houden. Laten we dus gezellig elke dag lekker lang lunchen.

Hooggeleerde promotores, beste Tjalling en Diderik. Van jullie heb ik tijdens mijn studie in Groningen veel geleerd. Tjalling, beiden hebben wij geweldige herinneringen aan het onderzoek in tell Bouqras, waar jij de principes van het grootschalig nederzettingsonderzoek toepaste. Van jou heb ik geleerd altijd bezig te zijn met je gegevens in een groter verband plaatsen en je opgravingsstrategie daardoor te laten leiden. Diderik, jij was – samen met Jan Lanting – degene die me de interesse voor het bekeronderzoek hebt bijbracht. Je onconventionele manier van denken daarover was en is, niet alleen voor mij, een groot voorbeeld.

Hooggeleerde Louwe Kooijmans, beste Leendert. Met het voorbeeld van het grafveld de Zevenbergen heb ook ik bij mijn archeologische voorouders aansluiting gezocht. Want dat grafveld is in de jaren zestig voor het eerst onderzocht door professor Modderman en ook jij deed aan dat onderzoek mee, toen nog als student.²¹ Helaas kon Pieter, zoals ik hem sinds 1 maart mocht noemen, deze dag niet meer meemaken. Professor Modderman was in 1961 ook de oprichter van het Instituut voor Prehistorie Leiden, het IPL, dat jij als zijn opvolger later omvormde tot de Faculteit der Archeologie. Ik ben er trots op dat ik in jullie voetsporen mag treden en zal mijn best doen om jullie werk voort te zetten en uit te bouwen.

Dames en heren studenten, ik hoop in u steeds het kritisch vermogen te kunnen blijven stimuleren dat wetenschap verder brengt. Doet u vooral niet alleen dat wat anderen belangrijk vinden, maar zoek eigenwijs naar nieuwe wegen. Mijn streven is om u als zelfstandig denkende kritische onderzoekers aan de maatschappij af te leveren, en daarnaast uiteraard ook nog als goede praktijkarcheologen. Maar het eerste is absoluut een voorwaarde om het tweede te kunnen worden.

Lieve Monique, Rustin, Silvan en Jarien. Jullie zijn, en dat meen ik oprecht, de pijlers onder mijn bestaan. Meer steun kan ik me niet wensen. Ik besef dat ik in mijn nieuwe functie vaak met het werk bezig zal zijn en op reis ben. Maar ik zal proberen er zo veel mogelijk voor jullie te zijn, en jullie mogen me daar altijd op aanspreken als ik weer even te veel door het werk in beslag genomen ben.

Lieve moeder, uiteindelijk ben ik dan toch nog een soort dominee geworden. Ik hoop vaders toga nog lang te mogen dragen.

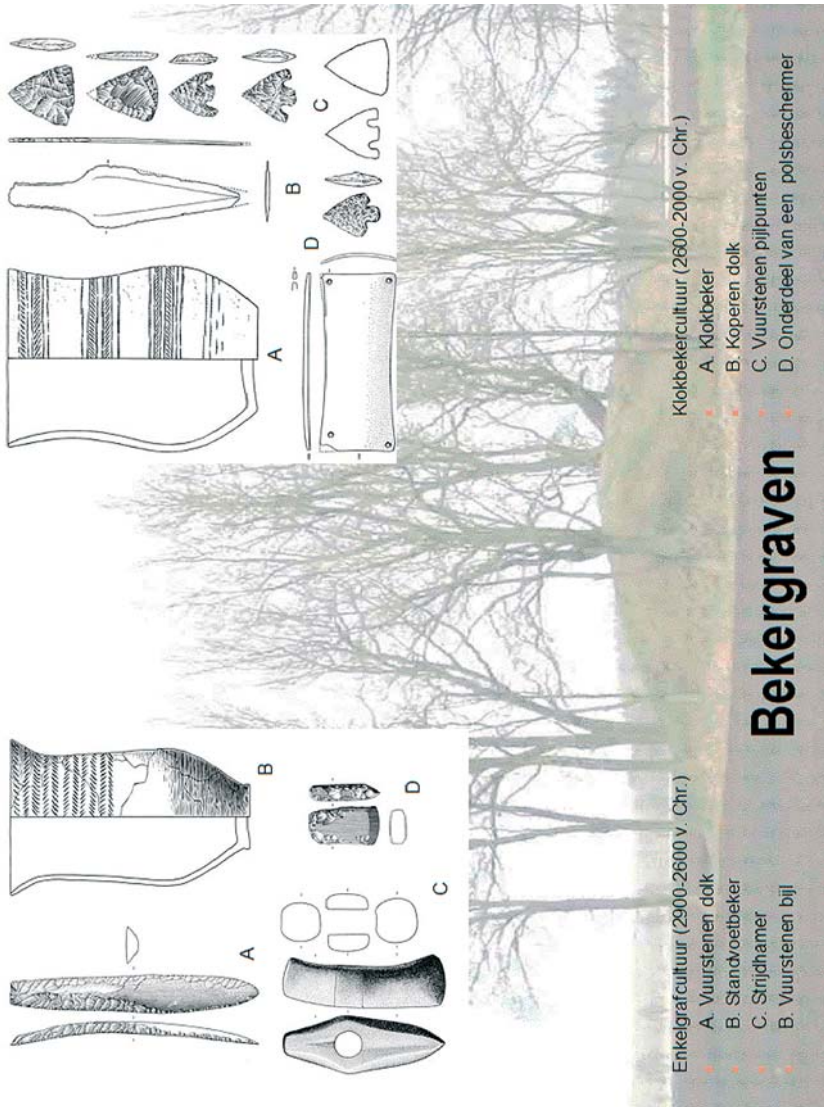
Ik heb gezegd.

Figuur 1

Figuur 2

Figuur 3

- 1 *Afval en erfgoed. Waarde en waarden in de archeologie en de archeologische monumentenzorg*; rede uitgesproken op 29 september 2005 door Prof. dr. Jos Bazelmans bij de aanvaarding van zijn ambt als buitengewoon hoogleraar archeologische monumentenzorg aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.
- 2 *Met wetenschap naar meerwaarde*. Innovatiebeleidsplan van de Universiteit Leiden, mei 2005.
- 3 Zie onder meer: Fokkens, H., 1996: The Maaskant project: continuity and change of a regional research project, *Archaeological Dialogues* 3.2, 197-216.
- 4 O.m. Descola, P. en G. Pálsson 1996 : *Nature and society ; Anthropological perspectives*, London.
- 5 Chatwin, B., 1988: *The songlines*, New York.
- 6 Mond. inf. John Sheehan (guide EAA-conference Sept 2005).
- 7 Fokkens, H., 1991: Nederzettingssporen uit de bronstijd en de vroege ijzertijd in Oss-Ussen, wijk Mikkeldonk, in: H. Fokkens & N. Roymans (red.), *Nederzettingen uit de bronstijd en de vroege ijzertijd in de Lage Landen* (Nederlandse Archeologische Rapporten 13), Amersfoort, 93-109.
- 8 Coppet, D. de, 1985: ...Land owns people, in: R.H. Barnes, D. de Coppet & R.J. Parkin (red.), *Context and levels, Anthropological essays on hierarchy* (JASO occasional papers), Oxford, 78-90.
- 9 Fokkens, H. & R. Jansen, 2004: *Het vorstengraf van Oss. Een archeologische speurtocht naar een prehistorisch grafveld*, Utrecht; Fokkens, H., I. van Wijk, R. Jansen & D. Fontijn, 2005: *Oss-Zevenbergen, de lange-termijngeschiedenis van een prehistorisch grafveld*, Leiden (Archol Rapport).
- 10 Holwerda, J.H., 1934: Een vroeg Gallisch vorstengraf bij Oss (N.B.), *Oudheidkundige Mededelingen van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden* 15, 39-53; Modderman, P.J.R., 1964: The chieftain's grave of Oss reconsidered, *Bulletin van de Vereeniging tot Bevordering der Kennis van de Antieke Beschaving* 39, 57-62; Fokkens, H. & R. Jansen, 2004: *Het vorstengraf van Oss. Een archeologische speurtocht naar een prehistorisch grafveld*, Utrecht.

- 11 Zie bijvoorbeeld voor een overzicht: Lanting, J.N. & J.D. van der Waals (eds.), 1976b: *Glockenbecher Symposium Oberried 1974*, Haarlem; Drenth, E. & E. Lohof, 2005: Heuvels voor de doden; begraving en grafritueel in de bekertijd, vroege en - midden-bronstijd, in: L.P. Louwe Kooijmans, P.W. van den Broeke, H. Fokkens & A.L. van Gijn (red.), *De Prehistorie van Nederland*, Amsterdam, 433-454.
- 12 Zie onder meer: Kristiansen, K, 1998: *Europe before history*, Cambridge.
- 13 Harrison, R.J., 1980: *The Beaker Folk*, London; Kristiansen, K, 1998: *Europe before history*, Cambridge; Harding, A.F., 2000: *European societies in the Bronze Age*, Cambridge.
- 14 Veel van de uitgangspunten zijn verwoord in Friedman, J. & M. Rowlands, 1977: Notes towards an epigenetic model of the evolution of 'civilisation', in: J. Friedman & M. Rowlands (red.), *The evolution of social systems*, London, 201-278.
- 15 Gennip, A. van, 1960: *The rites of passage*, Chicago.
- 16 Zie o.m. Fontijn, D.R., 2002: *Sacrificial Landscapes. Cultural biographies of persons, objects and 'natural' places in the Bronze Age of the southern Netherlands, c. 2300-600BC.*, Leiden (*Analecta Praehistorica Leidensia* 33/34).
- 17 Ibidem.
- 18 Corbey, R. 2005: Homo reciprocans. Hoe uitwisseling een samenleving constitueert, *De academische boekengids* 53, 9-10.
- 19 Voor de theoretische achtergrond, zie Barraud, C., D. de Coppet, A. Iteanu & R. Jamous, 1994 (1984): *Of relations and the dead. Four societies viewed from the angle of their exchanges*, Oxford / Providence; Bazelmans paste deze principes als een van de eerste archeologen toe in zijn dissertatie: Bazelmans, J, 1999: *By weapons made worthy. Lords, retainers and their relationship in Beowulf*, Amsterdam (*Amsterdam Archaeological Studies* 5).
- 20 Waarmee ik absoluut niet wil zeggen dat erfgoed niet ook vanuit een wetenschappelijk perspectief kan of mag worden bestudeerd. Erfgoedstudie moet een onderdeel van elke opleiding zijn, maar mag m.i. niet de boventoon voeren.
- 21 Verwers, G.J., 1966: Tumuli at the Zevenbergen near Oss, gemeente Berghem, province of North Brabant, *Analecta Praehistorica Leidensia* 2, 27-32.

